

63.3 (Чуир - Чхте)
0-66

Михаил Орловский

ИСТОРИКО-СТАТИСТИЧЕСКОЕ
ОПИСАНИЕ МЕСТЕЧКА

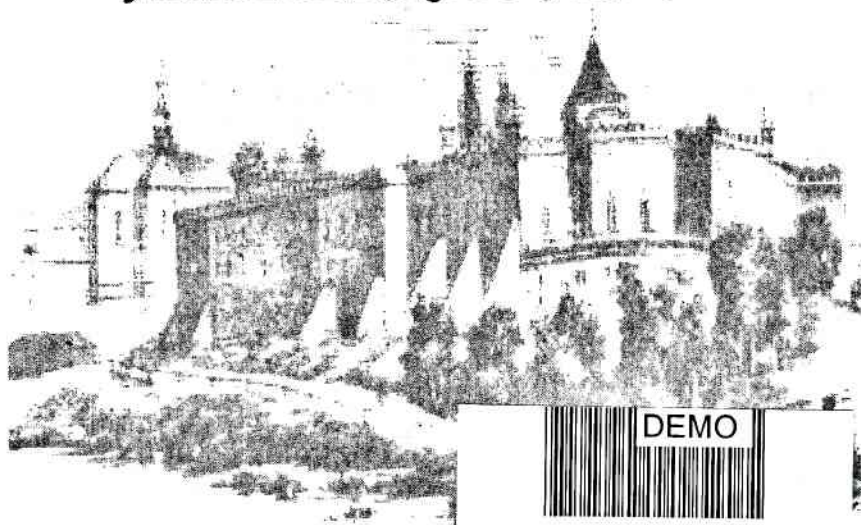
МЕДЖИБОЖА
ЛЕТИЧЕВСКОГО УЕЗДА

Мапа Летичівського повіту

Михаил Орловский

ИСТОРИКО-СТАТИСТИЧЕСКОЕ
ОПИСАНИЕ МЕСТЕЧКА
МЕДЖИБОЖА
ЛЕПІЧЕВСЬКОГО УЕЗДА

1109975

Хмельницький
2009

ББК – 66.61(я4) (1862)

О 67

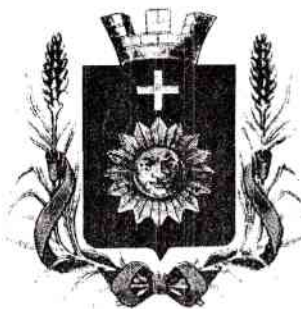
**О 67 Орловський М. Історичний опис містечка
Меджибіж Летичівського повіту / Упорядн. і передм.
А.М. Трембіцький. – Хмельницький, 2009. – 12 с.**

Дане видання є продовженням справи видання рукописних та перевидання опублікованих праць відомого подільського історика і краєзнавця, протоієрея М. Я. Орловського. Цей історичний нарис присвячений історії одного із найдавніших містечок Подільського краю, вперше було видруковано в часопису «Подольские епархиальные ведомости» (1862. – № 15), а в 2007 – перевидано незначним тиражем у праці «Михайло Якимович Орловський (1807-1887). Вибрані праці» (Хмельницький, 2007. – С. 87-91). Але вони вже стали бібліографічною рідкістю.

Тому друге перевидання історичного опису стародавнього містечка Меджибіж розраховане на істориків, краєзнавців, викладачів, аспірантів і студентів історичних факультетів, вчителів історії, учнів загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв та коледжів, усіх тих, кому небайдужа історія України, минуле маленьких містечок та рідного Подільського краю.

12.03.10
10.12.10
29.05.11
26.09.13
20.09.13
5.06.14
19.04.15
21.05.15
20.06.15
15.02.17

х досліджень»
. Трембіцький

ПЕРЕДМОВА

У XIX – на початку XX ст. на Подільській землі зроста чимала когорта діячів і подвижників краєзнавчого руху та історико-регіональних досліджень, зусиллями яких сформувалась ціла галузь вітчизняної історичної науки – поділезнавство. До цієї плеяди, яка залишила фундаментальну творчу спадщину з історії та культури українського Поділля, відносяться місцеві науковці та краєзнавці Павло Гліщинський, Віктор Гульдман, Мойсей Доронович, Михайло Орловський, Олександр Прусевич, Митрофан Сіماشкевич, Євфимій Січинський, Микола Яворовський та багато інших.

З-поміж них досить значною постаттю є нині визнаний подільський історик, етнограф, краєзнавець, письменник і поет, протоієрей Михайло Якимович Орловський (1807-1887), який 52 роки обіймав парафію в с. Глядки Проскурівського повіту (нині Волочиський район Хмельницької області). Він, знаходячись у віддаленій частині Подільської губернії, в 60-ті – 80-ті р. XIX ст., одним з перших зумів створити наукові історико-статистичні нариси про майже всі міста, містечка та значущі села Подільського регіону, зібрати та записати тисячі зразків побуту, обрядів, звичаїв, традицій, казок, приказок, гаївок, щедрівок, народних пісень, а також видати художні історичні повісті, поезії й, таким чином, досліджуючи і популяризуючи історичні, культурні й духовні надбання краю, в першу чергу подільського селянства, виступив як діяч українського національно-культурного відродження другої половини XIX ст.

Подвижництво Михайла Орловського на тлі видання праць з історії та культури Поділля були визнані ще за його життя. Він один з перших із подільських істориків і краєзнавців був обраний почесним і дійсним членом імператорських Російського географічного (1860), Російського вільного економічного (1863), Російського історичного (1873) товариств, Подільського губернського статистичного комітету (1863), був одним із фундаторів і найдіяльнішим членом Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (1865). За роки своєї плідної і подвижницької праці Михайло Якимович був удостоєний понад 35 різних відзнак – орденів, медалей, премій, подяк державних і

епархіальних органів, наукових товариств, одержав високу історіографічну оцінку своїх послідовників подільцзнавців М.Сіماشкевича, Є.Сіцінського, М.Яворовського. Проте творча спадщина священика М.Орловського з ідеологічних міркувань радянського режиму була «забута» і замовчувана у 20-ті – 80-ті роки ХХ ст. Його праці практично не використовувалися при створенні книг «Хмельницька область» та «Вінницька область» відомого багатотомного видання «Історія міст і сіл Української РСР» (1971).

Тільки з постанням незалежної Української держави на початку 1990-х р. кам'янецькими істориками С.Федоренком і Л.Баженовим були опубліковані статті про Михайла Орловського, в яких подані біографічні відомості про нього та позитивно оцінено його внесок у вивчення історії та культури Подільського краю. В 2004 р. А.Трембіцький здійснив упорядкування та перевидання окремою книжечкою історичного нарису М.Орловського «Историческое описание заштатного г. Смолыча Каменецкого уезда Подольской губернии». В 2007 р. за ініціативи членів Хмельницького міського відділу Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАНУ при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І.Огієнка А.Трембіцького та С.Єсюніна, і при сприянні Хмельницької міської ради та виконавчого комітету, здійснено упорядкування та видання головних праць Михайла Орловського окремою книгою. Дане видання вибраних творів було присвячене 200-річчю від дня народження цього науковця і просвітника та 145-річчю його першої друкованої історичної праці – історико-статистичного опису містечка Сатанова (березень 1862).

Загалом творча спадщина Михайла Орловського нараховує понад 150 відомих нам опублікованих та рукописних праць. До книги вибраних його творів внесено 20 історичних нарисів про міста, містечка і села та історичну повість «Роксолана або Анастасія Лісовська», що дало змогу історикам і краєзнавцям прочитати та багатоаспектно використовувати його нариси про подільські міста і містечка – Бар, Вінницю, Летичів, Літин, Меджибіж, Могилів-Подільський, Проскурів, Сатанів, Смолыч, Чорний Острів, Ярмолинці та інші.

Варто відзначити, що саме протоієрей Михайло Якимович, в 1862 р. одним з перших, у своєму нарисі з історії подільського містечка Меджибіж, опублікованому в часопису епархіального відомства писав, що «достовірних історичних даних про точний час заснування містечка Меджибіж немає». Однак, при цьому відзначив, що «в наших літописах про Меджибіж згадується вже в XI ст... У

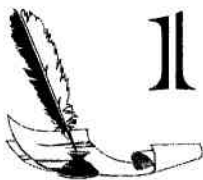
першій половині XII ст. Меджибіж вже був багатолюдним містечком і був двічі столицею особливих наділів руських князів. Біля 1147 року володів ним руський князь Святослав Всеволодович...». Тобто Михайло Орловський вважає, що містечко Меджибіж більш давніше, ніж рахують російські та українські історики.

При цьому слід пам'ятати, що для творчості М.Орловського притаманні риси об'єктивності та позитивізму у викладі фактів, широке використання документальних джерел, історико-порівняльний та історико-статистичний, археологічний, етнологічні методи дослідження. Історію рідного Подільського краю він розглядав як невід'ємну частку загальної історії України. Дослідник був змушений писати свої твори російською мовою за прийнятними тоді стандартами, крізь які чітко простежується просвітницьке зображення самотності укладу життя українського населення на Поділлі, його матеріальної і духовної культури.

Варто відзначити, що своєї історичною повістю про Роксолану, М.Орловський ввів в українську літературу образ непересічної українки. Його ідеї були підхоплені українським письменником О.Назаруком у повісті «Роксолана», творцями багатосерійного українського телефільму «Роксолана» та багатьох інших літераторів та кінематографістів. Ця повість готується нами до видання окремою брошурою.

Водночас нариси про подільські міста, містечка і села Михайла Якимовича містять чимало лакун в описах подій, окремі неточності, хронологічні помилки, певну прив'язаність до «російської версії» викладу історії (зумовлено тодішньою цензурою) та інші огріхи. Тому сучасним дослідникам варто до праць М.Орловського ставитися критично, звіритися з нововідкритими джерелами та сучасними досягненнями української історичної науки.

Тим, не менше, дослідження цього автора залишили глибокий слід в історії та історіографії Подільського краю. Тому видання, як вибраних творів, так і окремих праць Михайла Якимовича Орловського, є досить своєчасним і необхідним, й тому ми маємо добру надію, що вони слугуватимуть цінним джерелом багатьом науковцям, історикам і краєзнавцям при створенні узагальнюючих праць з історії Подільського краю, при підготовці до перевидання багатотомної «Історії міст і сіл України» в новій редакції, утворюватимуть постать палкого патріота і дослідника Подільської землі в сучасному українському суспільстві.

Примітки до праці М.Я. Орловського

Зауважимо, що праця М. Орловського з історії містечка Меджибіж відтворена в авторській редакції, тобто так, як вона була видрукувана в Подільських спархіяльних відомостях у 1862 р. Тому, слід враховувати те, що на момент написання цієї праці, в розпорядженні М. Орловського були джерела, які по різному та частково невірно тлумачили події середньовічної історії, особливо XIV ст. У результаті, дослідник інколи подає помилкові відомості, які на той час панували в історичній науці. Зокрема можна знайти помилкові трактування та датування в історії XV – XVIII ст., не вірні на наш погляд, але притаманні для XIX ст. написання прізвищ та географічних назв тощо. Проте, це аж ніяк не применшує значимості його праці, тим паче, що для Меджибожа, як і для більшості міст Поділля ці історичні описи були зроблені вперше. Першим бути завжди важко.

Враховуючи цінність праці як пам'ятки мовної культури своєї доби, подаємо текст із максимальним збереженням всіх деталей мови написання та збереженням стилістики, замінивши лише літери, які вийшли з ужитку. Реформування російського правопису до сучасного вигляду розпочалося в XVIII ст., тому на початок XIX ст., яким датується наш документ, цілком природно, мало хто міг писати без «граматичних помилок» з погляду сучасного читача.

Іншою специфічною рисою є написання слів з малої або великої літери. Ще однією характерною особливістю правопису XIX ст. є вживання літер: «і» – так зване в російській мові «і» «коротке» або «десятеричне»; «Ѣ» – «ять», в словах читається, як звук «є»; а також «Ѣ» – твердий знак, який писався в кінці всіх слів, що закінчувалися приголосною, знімається і вживається лише у випадках, передбачених сучасними правилами правопису, літера «Ѣ» передається як «е», а «Ѹ» передається як «у» в російських словах, «ію» всюди замінюється на «е», «і» на «и». Не усталеною є також форма написання часток з іншими частинами речення, тому в тексті зустрічаємо написання одним словом – «однакожь», «когдажь», «было-бы» і т. п. Колоритною є орфоєпіка тексту, яка передає мелодику звучання мови початку XIX ст. Певною мірою в ній зафіксувалася й особливість української вимови, яку автор описів намагався русифікувати, адаптуючи деякі слова місцевого походження до російського звучання. Фрагменти, що не можливо прочитати позначені [...], слова, прочитання яких викликає сумніви – (?).

Після тексту подані необхідні коментарі.

ИСТОРИКО-
СТАТИСТИЧЕСКОЕ
ОПИСАНИЕ МЕСТЕЧКА
МЕДЖИБОЖА
ЛЕТИЧЕВСКОГО УЕЗДА

Местечко Меджибож лежит на холме довольно значительной возвышенности. Его обтекают с южной стороны река Буг, а с северной река Бужок, которая на восточной стороне в конце местечка обе сливаются вместе, что дало повод назвать местечко Меджибожем⁽¹⁾. Оно лежит как бы на острове, живописно поднимая свою конусообразную возвышенность на все окрестности.

С которого именно времени это местечко начало существовать, исторических данных не имеется. Достоверно то, что в наших летописях о Меджибоже упоминается уже в XI веке. Хотя основание его польские историки приписывают Литовским князьям Кориатовичим: но может быть эти князья только возобновили его, подобно другим городам в Подолии, после грозных для сего края времен Батыевых⁽²⁾.

В первой половине XII века Меджибож является уже многолюдным местечком и был два раза столицей особых уделов русских князей. Около 1147 года владел им русский князь Святослав Всеволодович⁽³⁾. В 1228 году князь Даниил Романович Галицкий, победив Ярослава Ингваревича, сомовольно вторгнувшегося в г. Луцк Волынский, и примирившись с ним, дал Ему удел Меджибож⁽⁴⁾. После сего История о нем несколько времени умалкает.

В XVI веке Меджибож имел уже крепкий замок, служивший не малою защитой от татар. По свидетельству польского историка Бельского в 1453 году татары, напав на здейшний край, забрали в плен до 9,000 человек и с огромными добычами уже отступили. Но староста Меджибожский Матиаш со старостами, Летичевским и Зиньковским, собрав не большую дружину,

встретили татар около Трембовля⁽⁵⁾, напали на них ночью и совершенно разбили их⁽⁶⁾. В 1509 году татары вторглись на Волинь: но Каштелян Львовский Ян Каменецкий с Винницким и Брацлавским старостами, предводительствуя Волинскою и Подольскою шляхтою, из Меджибожа преследовали их, и вблизи этого местечка истребили на месте до 2000 человек⁽⁷⁾. В 1516 году татары, возвращаясь из России, устремились к Меджибожу в намерении взять его, но староста Каменецкий Станислав Ляндскоронский предупредил нападение их и в двух стычках под Меджибожем и Летичевым удачно поразил их⁽⁸⁾.

По свидетельству Историка Бельского в 1566 году, татары вновь осадили Меджибож: тогда в нем находился русский воевода Сенявский, он не только не допустил взять замок, но и обратил их в бегство.

В знаменитую эпоху возстания Хмельницкого Меджибож много испытал перемен в судьбе своей. Около 1648 года Гетьман Хмельницкий разослал в Подолию другие места своих сподвижников для обнародования всеобщего возстания против поляков и вместе для военных действий с ними. Польское правительство выслало своего Гетьмана Ляндскоронского в Подолию для отражения. Он со своими жолнерами двинулся к Меджибожу; но тут сведав о сильном отряде казаков, напавших на Меджибож, в замке которого заперся комендант Корф с немецким только полком, Ляндскоронский с поля ударил на них, а немцы выскочили из замка: тогда казаки отступили. Ляндскоронскому сильно хотелось при сем преследовать казаков; но страх о приближении Хмельницкого с татарами остановил дальнейшее его намерение⁽⁹⁾.

По Зборовскому договору 1639 года, Меджибож был пограничным местом, отделявшим Подолию от Украины⁽¹⁰⁾.

В 1651 году Хмельницкий с сотысячным казацким войском и татарами, бывшими под Каменцем, двинулся к Зборижу⁽¹¹⁾. Тогда Меджибож, Бар, Зиньков, Скала⁽¹²⁾, Сатанов, Константинов старый и новый и многие другие города были обращены ими в пепел со всеми окрестными их селами⁽¹³⁾.

В 1655 году, поляки недовольные поступлением Хмельницкого с Украиною под управление Царя Алексея

Михаиловича, выслали войско свое против него под предводительством Потоцкого, который стоял лагерем при м. Меджибоже до конца октября месяца, не осмеливаясь выступить против Хмельницкого, пока наконец поляки не оставили мечтательных сношений своих с Крымским Ханом Махмет Гиреем⁽¹⁴⁾.

В 1657 году в Польше завязалось было дело с её неприятелями не совсем благоприятное для её престола⁽¹⁵⁾. Семиградский Князь Ракочий, подговоренный Шведским королем Густавом Вазою, вторгнулся было в пределы Польши в намерении овладеть её престолом. Он был также в сношении и с Хмельником⁽¹⁶⁾, который вызвался содействовать ему к овладению польским престолом вспомогательными своими силами. После взятия Ракочием Кракова он чрез Волынь в 1657 году в январе с 20 тысячами Венгерцев и 12 тысячами своих казаков⁽¹⁷⁾ устремился в Подолию в полной уверенности на помощь Хмельницкого, но Хмельницкий оставил его⁽¹⁸⁾. При таких неожиданных обстоятельствах князь Ракочий вынужден был некоторое время сам защищаться у Меджибожа: здесь он был окружен со всех сторон поляками, Чарнецкий проследовал его по пятам, а Любомирский, возвращаясь из отечества Ракочия Трансильвании, своим многочисленным войском преградил ему дальнейший путь, а с третьей стороны напал на него Сапега и Потоцкий с Кварцянным войском⁽¹⁹⁾. Тут Ракочий в решительную для него минуту не мог ничего придумать, как только просит мира у польского вождя Чарнецкого. Открылись переговоры: Чарнецкий отвечал послу: «Пусть Ракочий не уходит, а дожидается нас всех, тогда на обнаженных саблях поговорим о обидах и мире⁽²⁰⁾; не прилично Венграм приобретать мир за деньги, а полякам продавать; что тут долго толковать, когда в руках железо?»⁽²¹⁾ Но несмотря на сие, Потоцкий и Любомирский заключили союз с Ракочием 1657 года 23 июля, и Ракочий, дорого заплатив за свою свободу, должен был оставить Меджибож⁽²²⁾ и под прикрытием польского войска возвратиться с стыдом в свое отечество. Доселе на восточной стороне этого местечка указывают землянные Ракочия укрепления и высыпанные им окопы.

В 1672 году во время взятия г. Каменца турками, они завладели тогдаже и Меджибожем⁽²³⁾. В нем, как и в других Подольских городах ими тогда занятых, Магомет IV поставил турецких своих начальников⁽²⁴⁾. При турецком правительстве Меджибожский замок, находящийся там при р. Буг, приведен в такое положение, в каком он и ныне находится⁽²⁵⁾. Тогда же как площадь местечка, так и все улицы местечка, Турками вымощены были плитневым камнем. Эта мостовая в местечке и доныне существует.

В 1699 году вследствие могущественнейшего содействия Петра великого, по состоявшемуся между Польшею и Турциею Карловецкому трактату, Меджибож был очищен от турецкого владычества и возвращен вместе с Каменцем Польше⁽²⁶⁾ и с того времени до присоединения здешнего края к России никакие уже политические события не нарушали его спокойствия.

Меджибож при польском правительстве пользовался магдебургским правом. До ныне среди местечка стоит каменная колонна, называемая тамошними жителями, «столп магдебургского права», при котором совершалась в то время публичная казнь преступников.

Около 1715 года здесь жили изгнанные из Венгрии князя Эстергази и оставили по себе в замковом костеле два надгробных памятника – всегдешние свидетели здешнего их пребывания!

Князь владелец м. Меджибожа Адам Чарторийский, в 1819 году 10 октября с разрешения последовавшего от Правления Императорского Виленского университета, учредил в Меджибожском замке уездное училище с уступкою всего замка в целом его объем под помещение его. И вот древнее жилище Гетьманов Сенявских, никогда в злополучные времена для этого края убежище от набегов татар, турок и казаков, сделалось мирным приютом для воспитания детей! В этом училище первоначально было открыто четыре класса, в которых преподавались предметы по программе Виленского учебного округа. В 1831 году по случаю холеры и польского мятежа 8 Февраля училище было закрыто, а в 1834 году вновь открыто. В 1836 году 1 Января оно преобразовано было в дворянское

уездное училище и образовано было сходно Высочайше утвержденному в 16 день июля 1835 года положению и штату. В 1831 году по случаю участия князя Чарторийского в польском мятеже м. Меджибож конфисковано и впоследствии времени обращено в военное поселение под названием IV военного поселения кавалерийского округа. Меджибожское училище с Высочайшего разрешения согласно желанию помещика Проскуровского уезда м. Черноострова Графа Константина Михайлова Пршездзецкого переведено на тех же самых правах по штату в 1843 году 25 июля в м. Черноостров, где и донныне существует.

Это местечко находится в 15 верстах от уездного города Летичева. Народонаселение его тепер, состоящие из христиан, евреев, постоянно и временно пребывающих, простирается до 7,525 душ обоего пола.

- (1) Statystyka gubernii Podolskiej przez X. Marczyńskiego Tom. 1 Str. 333.
- (2) История Росс. Государ. Н. Кармазина изд, Эйсирина С.-Петербург 1843 года Том V примеч. 12.
- (3) Jbid Том II стр. 131 Примечание 303.
- (4) Jbid Том III стр. 154 и примечание 326 Том IV примечание 20 и 120.
- (5) Город в Галиции.
- (6) Rus Historii Polskiej Miklaszewskiego Str. 85.
- (7) Jbid. Str. 99.
- (8) Истории малой России Бантыша Каменского Москва 1842 г. часть 1. стр. 100, и памятная книга подольской губернии на 1859 год стр. 5.
- (9) Historia belli Cassaco-Polonizi autore Samoele Grondski de Grandi Pestini 1789p. 99.
- (10) Истории малой России Б. Каменского часть 2 стр. 14.
- (11) Город в Галиции.
- (12) Местечко в Галиции.
- (13) История малой России Б. Каменского часть 1 стр. 254.
- (14) Летопись событий в юго-западной России в XVII веке Самуила Велички. Киев 1848 г. Часть 1 стр. 208 по 209.
- (15) Rus Historii Polskiej Miklaszewskiego Str. 168.
- (16) Analium Poloniae ab obitu Vladyslai IV Clim II Seriprote Vespasiano a Kochav Kochauski p. 197., 217.
- (17) Jbid. p. 346.
- (18) Jbid. p. 223.
- (19) Jbid. Clim I. p. 229. Historiarum Poloniae ab exessu Vladyslai IV p. 343.
- (20) Hist. Pol. ab exes. Vlad. p. 343.

- (21) *Analium Poloniae Vespasiano Kochauski Clim.* II p. 231.
(22) *Historia bello Cassaco-Polonizi autore Samoele Grondski de grandi p.*
442.
(23) История малой России Б. Каменского часть 1 стр. 138.
(24) *Ibid.* Часть II. стр 130.
(25) *Statystyka gubernii Podolskiey Marczynskiego Tom. 1 Str.* 138.
(26) *Rus Historii Polskiej Miklaszewskiego Str.* 189.
(27) Извлечено из Черноостровского училищного архива.

«В. Р-в.». Меджибож

Брокгауз А. и Ефрон Н. Энциклопедический словарь. — СПб., 1896. — Т. XVIIIа. — С. 872.

Меджибож — (Менджибож, Межибуж) — местечко Подольской губернии, Летичевского уезда. Дворов 621, жителей 5489; из них евреев 65%. Две православных церкви, 1 католическая, синагога и 11 еврейских молитвенных домов, одноклассное училище, церковно-приходская школа, аптека; базары еженедельно, 3 ярмарки. Заводы винокуренный, табачный мыловаренный. Под М. устраивается лагерный сбор войск. Основанный в XII в русскими князьями, М. два раза был столицей особого удела, в период борьбы между Маномახовичами и Ольговичами часто переходил от одних к другим. В начале XIII в. М. присоединен был к владимирско-галицкому княжеству, но в 1229 г. опять стал самостоятельным уделом, который Даниил Романович отдал Ярославу Ингваревичу Луцкому. В XIV в. подпал под власть Литвы. В XV и XVI вв. часто страдал от татарских вторжений. В XVII в. его не раз захватывали и разоряли казаки; в 1666 г. Дорошенко, в союзе с Менгли-Гиреем, разбил под М. польское войско. В 1657 г. кн. Рогоций, семиградский воевода, претендент на польский престол, некоторое время держался в М., окружив его земляными укреплениями, остатки которых существуют и теперь. Несколько лет М. владели турки, возвратившие его Польше по карловицкому договору.

Наукове видання

**Орловский М. Историческое описание местечка
Меджибожа Летичевского уезда / Упорядн. і передм. А.М.
Трембіцький. – Хмельницький, 2009. – 12 с.**

Підписано до друку 23.05.2009. Формат 60х84/16.

Папір офсетний. Обл.-вид. арк. 0,67.

Ум. друк. арк. 0,7. Наклад 300.

Друк ГО «Інститут регіональних досліджень».

Б40082

